

Examen HAVO

2016

tijdvak 1
dinsdag 24 mei
13.30 - 16.30 uur

economie

Bij dit examen hoort een bijlage.

Achter het correctievoorschrift is een aanvulling op het correctievoorschrift opgenomen.

Dit examen bestaat uit 26 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 52 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1

Schipperen naar Schierland

Schierland is een klein eiland gelegen op enkele kilometers van het vasteland. Voor vervoer van en naar het eiland zijn de eilanders en de toeristen al meer dan honderd jaar afhankelijk van één veerdienst: Ferrygood. De eilanders zijn al jaren ontevreden over de 'veel te hoge prijs' die Ferrygood voor een retourticket berekent. De onvrede bij de eilanders heeft geleid tot de oprichting van een veerdienst in eigen beheer: Budgetboot. Een retourticket is bij Budgetboot veel goedkoper.

- 1p 1 Is er na toetreding van Budgetboot op de markt van veerdiensten naar Schierland sprake van monopolistische concurrentie of oligopolie? Verklaar het antwoord.

Ferrygood kan zich de onvrede van de eilanders niet voorstellen: "Wij zijn een commercieel bedrijf, maar hebben de huidige prijs van een retourticket van € 31,20 toch gebaseerd op het behalen van maximale omzet. Als we streefden naar maximale totale winst, zouden we voor een retourticket een prijs moeten rekenen die bijna 20% hoger ligt."

Gebruik bron 1.

- 2p 2 Bereken de prijs van een retourticket indien Ferrygood streeft naar maximale totale winst.

Directeur Rob Kaptein van Budgetboot: "De prijs van een retourticket bij Budgetboot is € 10,-. Er zijn verschillende redenen waarom wij veel goedkoper zijn dan Ferrygood:

- Budgetboot biedt minder service en de veerboten zijn minder luxe, daardoor zijn de totale constante kosten veel lager en bedragen onze variabele kosten maar € 6,- per retourticket;
- Budgetboot streeft naar een break-even situatie. Bij 95.000 verkochte retourtickets is er voldoende omzet om onze totale kosten te dekken."

- 2p 3 Bereken de totale constante kosten van Budgetboot.

Ferrygood overweegt de prijs van een retourticket te verlagen. “Als we niets doen zal het marktaandeel van onze concurrent verder toenemen en dat is onacceptabel”, aldus de directie van Ferrygood. Rob Kaptein vraagt zich af hoe Budgetboot het best kan reageren: de prijs ook verlagen of de prijs gelijk houden? Daartoe stelt hij een matrix op waarin de effecten van de prijsverlaging op het marktaandeel zijn verwerkt (zie bron 2). In zijn matrix is Rob Kaptein ervan uitgegaan dat de totale afzet op de markt van veerdiensten naar Schierland gelijk blijft.

Een econoom doet de volgende uitspraken over de matrix:

- “Als de veerdiensten op basis van deze matrix een besluit nemen, heeft dat voor beide negatieve gevolgen voor de omzet.
- Daarom verwacht ik dat ze zullen proberen om een prijsafsprake te maken, ook al is dat verboden.”

Gebruik bron 2.

- 3p **4** Bepaal de dominante strategie van beide veerdiensten en geef op basis daarvan een verklaring voor de uitspraken van de econoom.

Opgave 2

Parade van Pen

Uit een economisch rapport, 2012:
In de periode 1975-2010 is zowel het inkomen als de inkomensongelijkheid in Nederland flink toegenomen. De toename van het inkomen is onder andere veroorzaakt door een stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit. De inkomensongelijkheid is bij het secundair inkomen in de betreffende 35 jaar minder toegenomen dan bij het primair inkomen. Dat heeft onder andere te maken met de invloed van het Nederlandse stelsel van inkomstenbelasting.

- 2p 5 Noem twee mogelijke oorzaken voor de stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit.
- 1p 6 Heeft de inkomstenbelasting in Nederland in de periode 1975-2010 een nivellerend of denivellerend effect op het secundair inkomen gehad? Citeer een zin uit het economische rapport waaruit dat blijkt.
- Gebruik bron 1.*
- 2p 7 Welke inkomensbegrippen moeten bij (A), (B) en (C) worden ingevuld om een economisch juiste tabel te krijgen? Maak een keuze uit:
- belastbaar inkomen
 - bruto-inkomen
 - overdrachtsinkomen
 - primair inkomen
 - secundair inkomen

In 1971 bedacht de econoom Jan Pen een aansprekende manier om de inkomensverdeling in beeld te brengen: de parade van Pen (bron 2). Dat is een stoet van reuzen en dwergen die in één uur passeert. Mensen met een laag inkomen worden weergegeven als dwergen en zij lopen voorop. Mensen met een hoog inkomen worden weergegeven als reuzen en zij sluiten de stoet. De eerste minuut van de stoet is er niets te zien. Een van de toeschouwers legt uit: “De eerste mensen lopen onder de grond omdat ze een negatief inkomen hebben.” Zijn buurvrouw reageert: “Ik heb meer schulden dan spaargeld dus een negatief vermogen, maar wanneer heeft iemand een negatief **inkomen**?”

- 1p **8** Uit bron 2 blijkt dat een groep mensen een negatief inkomen heeft.
Leg uit dat iemand een negatief inkomen kan hebben.

Gebruik bron 2.

- 1p **9** Bereken het inkomen van de reus met een lengte van 7,09 meter.

Gebruik het economische rapport aan het begin van de opgave en bron 2.

- 2p **10** Maak van de onderstaande tekst een economisch juiste redenering.
Indien het inkomen van een persoon precies gelijk is aan het gemiddelde inkomen van 2010 passeert deze persoon na ...(1)... minuten.
Omdat de inkomensverdeling in 2010 ...(2)... is dan in 1975, valt te verwachten dat de persoon met een gemiddeld inkomen in 2010 ...(3)... zal passeren dan in 1975.

Kies uit:

bij (1) 30 / 37

bij (2) minder scheef / schever

bij (3) eerder / later

Opgave 3

Zorgwekkende kosten

In een land is iedere inwoner verplicht verzekerd tegen ziektekosten van basiszorg. Die verplichting zorgt ervoor dat averechtse selectie bij ziektekostenverzekeringen wordt voorkomen. Een zorgverzekeraar mag mensen met een hoog gezondheidsrisico niet uitsluiten: ieder moet onder

- 2p 11 Leg uit hoe door het optreden van averechtse selectie de premies van ziektekostenverzekeringen kunnen stijgen.

Zorgverzekeraars zoeken via de aanvullende verzekering naar manieren om goede risico's aan te trekken (risicoselectie) waarmee ze de uitgaven aan ziektekosten hopen te beperken.

Gebruik bron 1 bij de vragen 12 en 13.

- 1p 12 Kies één van beide zorgverzekeraars en leg uit hoe de voorgenomen maatregel kan leiden tot risicoselectie.

- 2p 13 Zal de aanvullende verzekering van Vizaget de solidariteit tussen verzekerden bevorderen of juist verminderen? Licht het antwoord toe.

Ondanks pogingen van zorgverzekeraars om de uitgaven aan ziektekosten te beperken zijn deze kosten in de periode 2001-2011 bijna verdubbeld. Vergrijzing en technologische ontwikkelingen worden als oorzaken genoemd. Dat is opvallend omdat technologische ontwikkelingen doorgaans kostenvoordelen opleveren.

- 2p 14 Leg uit hoe technologische ontwikkelingen in de gezondheidszorg tot toenemende uitgaven aan ziektekosten kunnen leiden.

Gebruik bron 2 en 3.

- 2p 15 Bereken de reële stijging van de uitgaven aan de gezondheidszorg in 2011 ten opzichte van 2001.

In een actualiteitenprogramma reageert een gezondheidseconoom op de ontwikkelingen. “De uitgaven aan ziektekosten stijgen omdat er sprake is van *moral hazard* (risico op moreel wangedrag) bij verzekerden. Een manier om *moral hazard* te beperken is het verhogen van het eigen risico. Ik zal uitleggen hoe dat zit. Tevens zal ik een andere maatregel toelichten die *moral hazard* in de gezondheidszorg kan beperken”

- 3p **16** Schrijf het vervolg van de reactie van de gezondheidseconoom. Hierin moeten de volgende aspecten aan de orde komen:
- Een uitleg waaruit blijkt dat het verhogen van het eigen risico een manier is om *moral hazard* bij verzekerden te beperken.
 - Een andere maatregel dan de invoering van het eigen risico, met uitleg hoe daarmee *moral hazard* bij verzekerden kan worden beperkt.
- Gebruik ongeveer 50 woorden.*

Opgave 4

Slaat accijns een deuk in een pakje boter?

uit een krant, oktober 2011
Denemarken is het eerste land dat accijns op verzadigd vet invoert. Door deze belasting is verzadigd vet nu een stuk duurder. En dat geldt voor alle verzadigde vetten, of ze nu in koekjes of in melk zitten. De Deense overheid hoopt met de belasting te bewerkstelligen dat er minder verzadigde vetten worden geconsumeerd. Zo moeten overgewicht en hart- en vaatziekten bij de Deense bevolking worden tegengegaan.

- 2p 17 Leg uit hoe door invoering van accijns op vet de negatieve externe effecten van de consumptie van verzadigde vetten kunnen afnemen.

Boter bevat verzadigde vetten. De Deense overheid heeft met de invoering van accijns op vet als doelstelling de consumptie van boter met minimaal één derde te beperken. Stel dat in Denemarken de prijs van een kilo boter vóór invoering van de accijns € 4 bedraagt.

Gebruik bron 1 bij de vragen 18 en 19.

- 3p 18 Laat met een berekening van de nieuwe evenwichtshoeveelheid zien dat de doelstelling van de Deense overheid wordt bereikt.
- 2p 19 Bepaal de hoogte van de accijns en bereken voor hoeveel procent die uiteindelijk is doorberekend in de nieuwe consumentenprijs.

Gebruik bron 2.

- 2p 20 In welke grafiek geeft het grijze vlak de omvang van de accijnsopbrengst voor de Deense overheid juist weer?

Een gedragseconoom is tegen de accijnsheffing en doet de volgende uitspraak: “Consumenten zijn geen robots die alleen reageren op de prijs; ze laten zich ook leiden door emoties en gewoontes.”

- 2p 21 Maak van de onderstaande tekst een economisch juiste redenering. De gedragseconoom schat de invloed van de prijs op de vraag naar boter zwakker in dan de Deense overheid en gaat dus uit van een ...(1)... prijselastische vraag. De vraaglijn zal daarom ...(2)... verlopen dan in bron 1 is weergegeven. In dat geval zal er een hoger percentage van de accijns worden doorberekend in de consumentenprijs en wordt de doelstelling van de overheid om de consumptie van boter met minimaal één derde te beperken ...(3)... bereikt.

Kies uit:

bij (1) meer / minder

bij (2) minder steil / steiler

bij (3) eerder / niet

Opgave 5

In India is het niet alles goud wat er blinkt

De afgelopen tien jaar heeft de Indiase economie zich snel ontwikkeld. Maar door onder andere afnemend consumentenvertrouwen is de conjunctuur omgeslagen en behoort India nu tot de economisch meest kwetsbare landen. Zo heeft de economie last van oplopende inflatie, een tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans en kapitaalexport naar de Verenigde Staten (VS).

Volgens de Indiase regering hebben de automatische stabilisatoren, zoals de ingevoerde werkloosheidsuitkeringen, onvoldoende dempende werking op de conjunctuur en moeten er nieuwe maatregelen worden genomen.

- 2p **22** Leg uit dat het consumentenvertrouwen een conjunctuurindicator is.
- 2p **23** Leg uit hoe werkloosheidsuitkeringen een dempende werking kunnen hebben op een neergaande conjunctuur.
- 2p **24** Leg uit hoe oplopende binnenlandse inflatie kan leiden tot verslechtering van het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans.

Om zich te beschermen tegen de oplopende inflatie importeren veel Indiase burgers goud en gouden sieraden uit de VS. De Indiase regering vindt dat onwenselijk en heeft importbeperkende maatregelen op goud en gouden sieraden aangekondigd. Over deze onderwerpen wordt in India druk getwitterd (zie bron 1).

Gebruik bovenstaande tekst en bron 1.

- 3p **25** Maak de onderstaande zinnen economisch correct.
Import van gouden sieraden wordt geboekt als ...(1)... op de ...(2)... van de betalingsbalans van India.
De tweet van Balamani laat zien dat er bij Indiase burgers sprake is van ...(3)....
Chudamani geeft in zijn tweet aan dat door de hoge inflatie de ...(4)... waarde van zijn spaargeld ...(5)....
Kies uit:
bij (1) ontvangsten / uitgaven
bij (2) kapitaalrekening / lopende rekening
bij (3) moral hazard / risico-avers gedrag
bij (4) nominale / reële
bij (5) daalt / stijgt

Naar aanleiding van een krantenbericht (bron 2) doet een Indiase econoom een oproep aan de Indiase regering om af te zien van de importbeperkende maatregelen op goud en gouden sieraden. Hij stelt: “De renteverhoging in de VS zal gevolgen hebben voor de wisselkoers van de dollar in roepies, waardoor uiteindelijk Indiase burgers nog meer voor goud en gouden sieraden uit de VS moeten gaan betalen.”

Gebruik bron 2.

- 3p **26** Leg uit hoe de renteverhoging in de VS ertoe kan leiden dat goud en gouden sieraden uit de VS voor kopers in India duurder worden.
Gebruik ongeveer 60 woorden.

Bijlage HAVO
2016

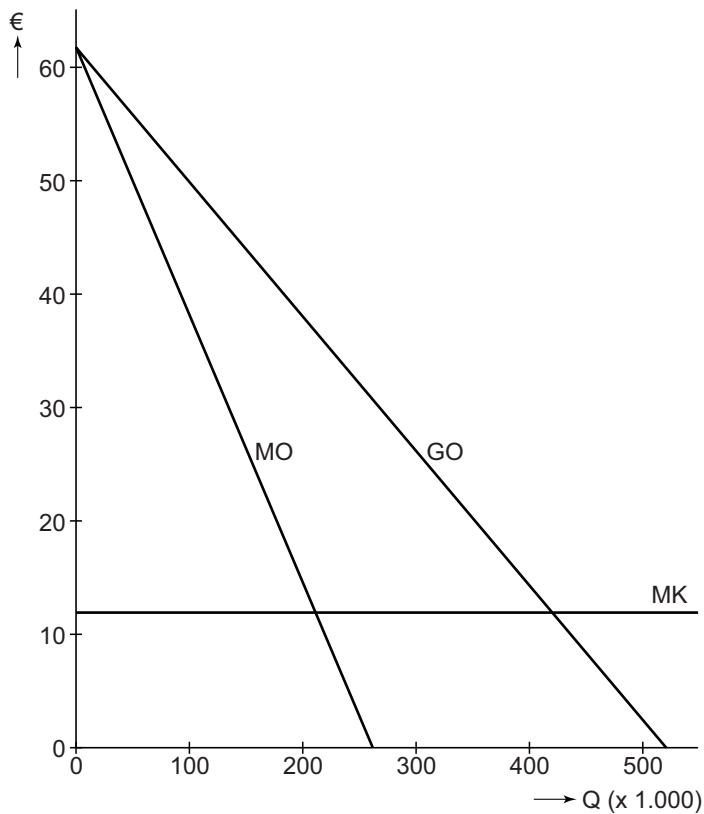
tijdvak 1

economie

Bronnenboekje

Opgave 1

bron 1 bedrijfseconomische gegevens van Ferrygood

$$\begin{aligned}
 P &= -0,12Q + 62,4 \\
 MO &= -0,24Q + 62,4 \\
 TK &= 12Q + 2.000
 \end{aligned}$$

- P = prijs van een retourticket in euro's
 Q = gevraagde hoeveelheid retourtickets in duizendtallen
 GO = gemiddelde opbrengst (P)
 MO = marginale opbrengst
 MK = marginale kosten
 TK = totale kosten in duizenden euro's

bron 2 matrix van marktaandelen op basis van afzet (in procenten)

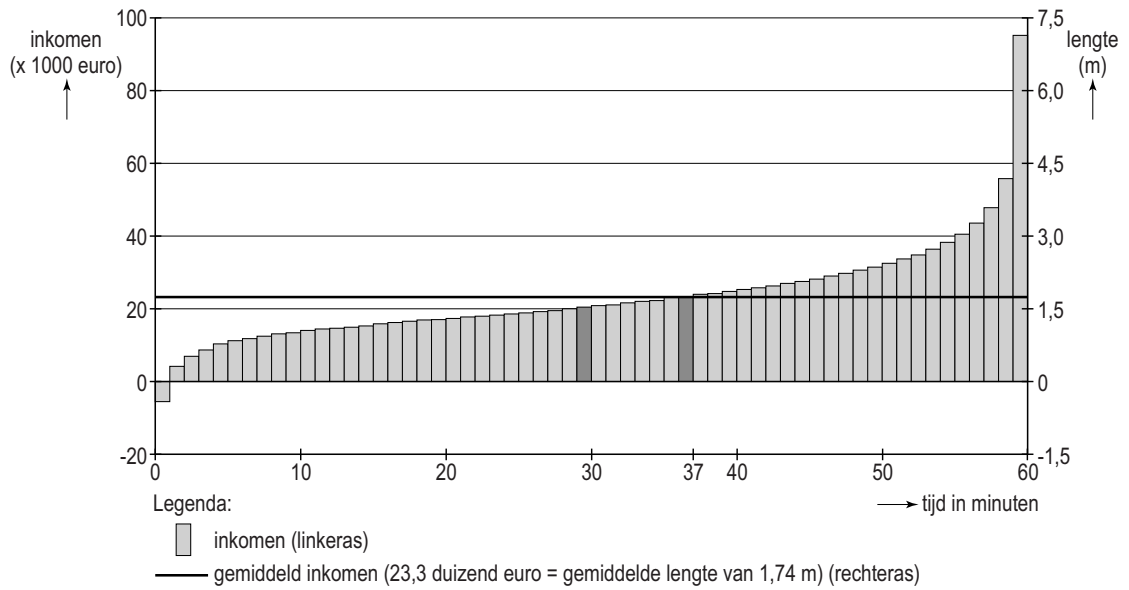
		<i>Budgetboot</i>	
		prijs gelijk	prijs verlagen
Ferrygood	prijs gelijk	68 ; 32	59 ; 41
	prijs verlagen	76 ; 24	68 ; 32

Opgave 2

bron 1 samenstelling inkomen in Nederland, 2010

	totaal bedrag
	<i>mln euro</i>
Inkomen uit arbeid	296.472
Inkomen uit onderneming en vermogen	17.494
....(A)....	313.966
Uitkeringen inkomensverzekeringen	80.787
Uitkeringen sociale voorzieningen	12.833
Overige persoonsgebonden overdrachten	2.886
....(B)....	96.506
Premies inkomensverzekeringen	77.466
Premies ziektekostenverzekeringen	44.979
Belastingen op inkomen en vermogen	43.666
Totale heffing	166.111
(A) + (B) – Totale heffing =(C)....	244.361

bron 2 Parade van Pen in 2010

Toelichting

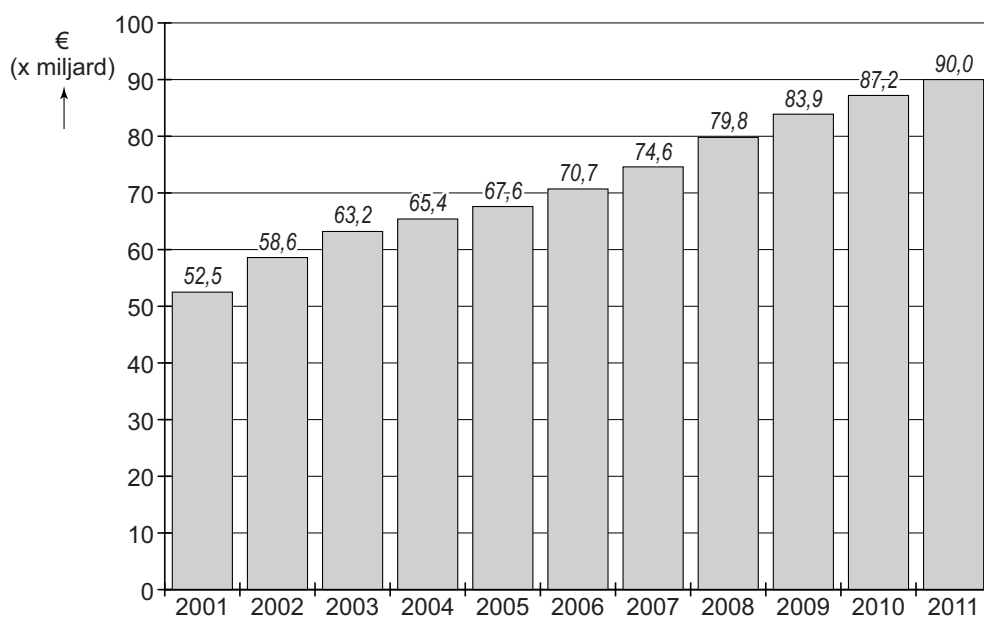
- De lengte van een persoon is evenredig aan zijn of haar inkomen.
- Het gemiddelde inkomen van € 23.300 van een persoon is precies gelijk aan de gemiddelde lengte van 1,74 meter van die persoon.
- De parade duurt 60 minuten.

Opgave 3

bron 1 voorgenoemen maatregelen van twee zorgverzekeraars om de uitgaven aan ziektekosten te beperken

zorgverzekeraar	voorgenomen maatregel
Benadis	Benadis laat nieuwe klanten online een vragenlijst invullen. Verzekerden die een gezonde levensstijl weergeven krijgen een cadeau naar keuze of een premiekorting op hun aanvullende verzekering.
Vizaget	Vizaget introduceert een no-claimkorting voor de aanvullende verzekeringspakketten. Indien een verzekerde in een jaar geen vergoeding voor gemaakte ziektekosten claimt, krijgt hij het jaar daarop een no-claimkorting.

bron 2 uitgaven aan gezondheidszorg

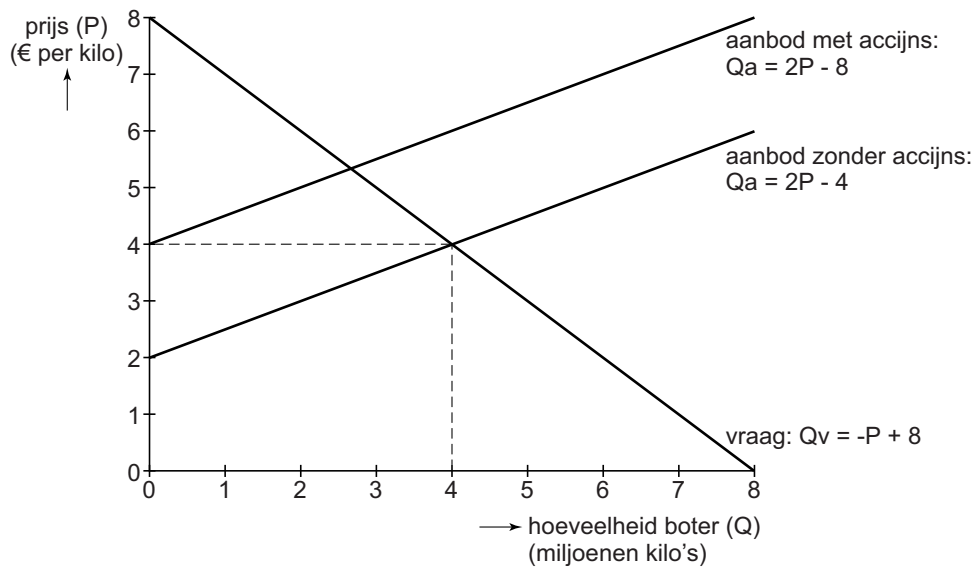

bron 3 prijsindexcijfers van uitgaven gezondheidszorg (2001 = 100)

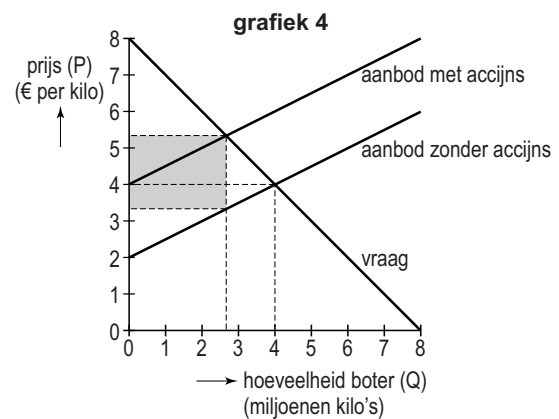
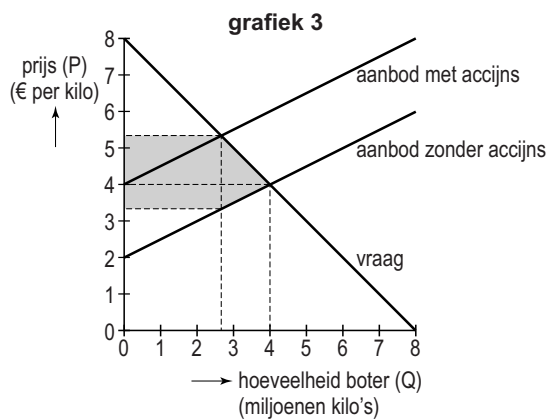
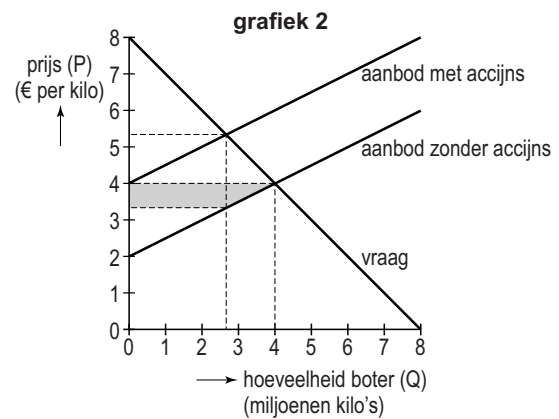
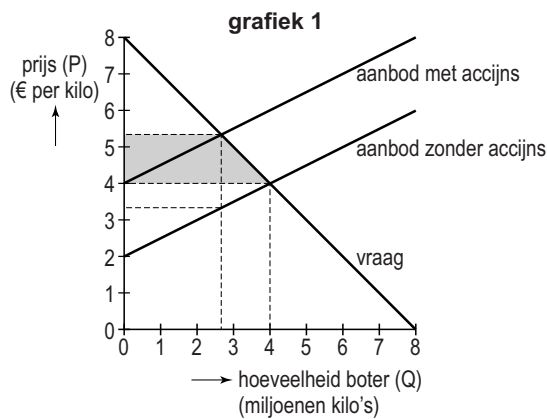
2002	102,3	2007	114,6
2003	104,7	2008	117,3
2004	107,1	2009	120
2005	109,5	2010	122,7
2006	112	2011	125,5

Opgave 4

bron 1 botermarkt in Denemarken

bron 2 antwoordmogelijkheden bij vraag 20

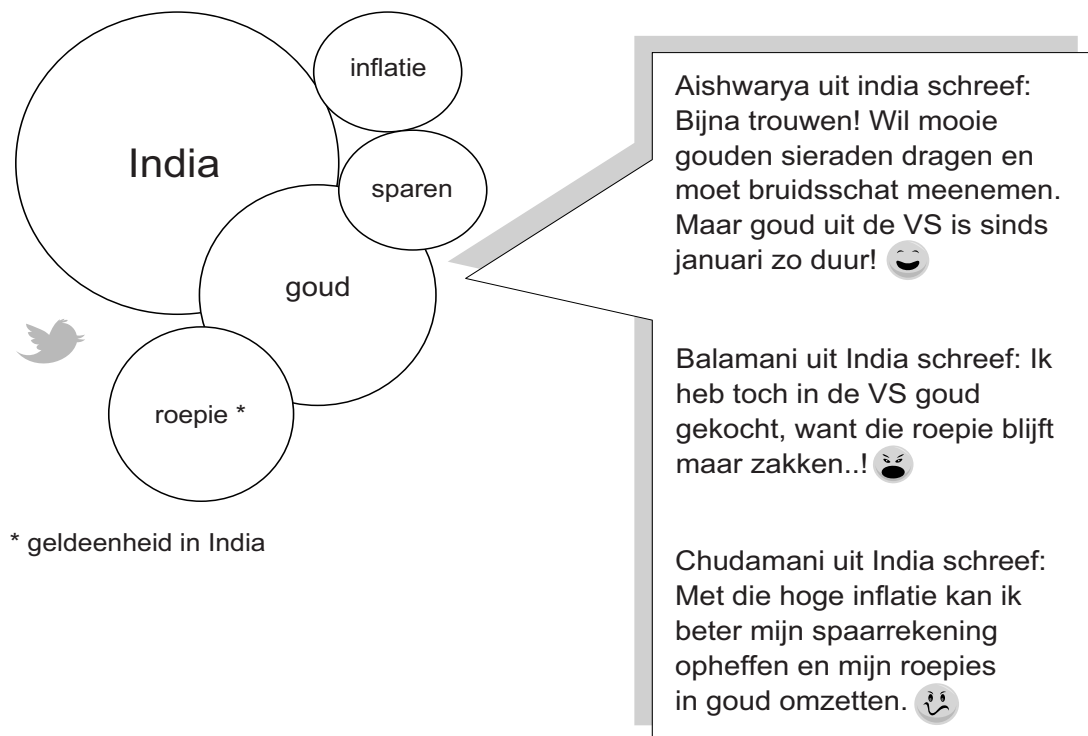

Opgave 5

bron 1 twitter en de goudprijs

In onderstaand figuur worden de meest voorkomende onderwerpen in tweets van Indiase burgers grafisch weergegeven ('trending topics'). Hoe groter de cirkel, des te vaker komt het onderwerp in tweets voor.

Een aantal tweets van Indiase burgers met daarin het woord 'goud' zijn weergegeven.

bron 2 uit een krant...

Fed verhoogt rente in VS

Na jaren van renteverlagingen heeft de centrale bank (Fed) van de Verenigde Staten aangekondigd de rente te verhogen.

De Amerikaanse economie is herstellende van de kredietcrisis en volgens de voorzitter van de Fed is stimulering via een lage rente niet meer nodig.

De voorzitter verwacht dat de renteverhoging zal leiden tot kapitaalimport vanuit landen zoals India.

Correctievoorschrift HAVO

2016

tijdvak 1

economie

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit VO.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit VO van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommiteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommiteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het bij de toets behorende correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden met inachtneming van het correctievoorschrift toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
- NB1 Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.
- NB2 Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een onvolkomenheid bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk nadat de onvolkomenheid is vastgesteld via Examenblad.nl verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

NB

Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.

Een onvolkomenheid kan ook op een tijdstip geconstateerd worden dat een aanvulling op het correctievoorschrift te laat zou komen.

In dat geval houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 52 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen is de volgende vakspecifieke regel vastgesteld:

Voor rekenfouten worden geen scorepunten afgetrokken. Wanneer echter de kandidaat bij een berekening kennelijk verzuimd heeft door schatting controle op het antwoord uit te oefenen, wordt voor deze fouten één scorepunt afgetrokken tot een maximum van drie scorepunten voor het hele examen.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opmerking

Algemene regel 3.6 is ook van toepassing als gevraagd wordt een gegeven antwoord toe te lichten, te beschrijven en dergelijke.

Opgave 1

1 maximumscore 1

oligopolie

Voorbeelden van een juiste verklaring zijn:

- Er is sprake van een beperkt aantal (twee) aanbieders.
- Toetreding tot deze markt is moeilijk.

2 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- Prijs bij doelstelling maximale totale winst:

$$MO = MK$$

$$-0,24Q + 62,4 = 12$$

$$Q = 210$$

1

- $P = -0,12 \times 210 + 62,4 = \text{€ } 37,20$

1

3 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

$$TO = 95.000 \times 10 = 950.000$$

$$TK = 6 \times 95.000 + TCK$$

break-even wordt bereikt als $TO = TK$

$$950.000 = 570.000 + TCK$$

$$TCK = 380.000$$

4 maximumscore 3

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De dominante strategie van beide veerdiensten is 'prijs verlagen' 1
- De marktaandelen worden dan hetzelfde als in de situatie waarbij de prijzen gelijk waren gehouden, maar bij een gelijke totale marktazet zal door de prijsdaling de omzet voor beide partijen afnemen 1
- Het maken van een prijsafspraken om de prijzen gelijk te houden kan deze omzetsdaling voorkomen 1

Opgave 2

5 maximumscore 2

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

- technologische ontwikkeling
- scholing
- toenemende specialisatie

per juist antwoord

1

6 maximumscore 1

nivellerend effect

“De inkomensongelijkheid is bij het secundair inkomen in de betreffende 35 jaar minder toegenomen dan bij het primair inkomen.”

7 maximumscore 2

- (A) primair inkomen
- (B) overdrachtsinkomen
- (C) secundair inkomen

indien drie juist

2

indien twee juist

1

indien minder dan twee juist

0

8 maximumscore 1

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

Een persoon met een eigen onderneming (zelfstandige) kan verlies maken en dus een negatief inkomen hebben.

9 maximumscore 1

$$\frac{€ 23.300}{1,74} \times 7,09 = € 94.940,80$$

Opmerking

Een andere juiste manier van afronden ook goed rekenen.

10 maximumscore 2

bij (1) 37

bij (2) schever

bij (3) later

indien drie juist

2

indien twee juist

1

indien minder dan twee juist

0

Opgave 3

11 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

Averechtse selectie treedt in dit verband op als vooral mensen met een hoog gezondheidsrisico zich laten verzekeren. Zorgverzekeraars hebben dan voornamelijk 'slechte' risico's in portefeuille en krijgen daardoor te maken met kostenstijgingen per verzekerde. (Om die kosten te kunnen dekken verhogen de zorgverzekeraars de premies.)

12 maximumscore 1

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

Benadis

Klanten die hun gezondheidstoestand positief inschatten kunnen met het invullen van de vragenlijst korting verdienen. Hierdoor zal Benadis vooral goede risico's aantrekken (klanten met een gezonde leefstijl).

Vizaget

Vooraf klanten die hun gezondheidstoestand positief inschatten zullen gebruikmaken van een verzekering met no-claimkorting. Hierdoor trekt Vizaget vooral goede risico's aan.

13 maximumscore 2

Voor beide mogelijke antwoorden is een juiste toelichting mogelijk.
bevorderen

Een voorbeeld van een juiste toelichting is:

De no-claimkorting zal mensen aantrekken die verwachten weinig claims te hoeven indienen en daarmee mogelijk netto bijdragers zullen zijn aan de verzekering (zelfs al zal voor hen de te betalen premie in de loop der jaren afnemen).

verminderen

Een voorbeeld van een juiste toelichting is:

Verzekerden die slechts weinig claims indienen, krijgen in de loop der jaren korting op de premie. Verzekerden uit deze groep betalen daardoor naar verhouding minder dan verzekerden met meer claims per jaar (en hiermee vermindert de onderlinge solidariteit).

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

14 maximumscore 2

Voorbeelden van een juiste uitleg zijn:

- Door technologische ontwikkelingen / nieuwe apparatuur worden nieuwe behandelmethoden mogelijk die duurder zijn.
- Door technologische ontwikkelingen kunnen aandoeningen behandeld worden die in het verleden niet (of minder uitgebreid) behandeld konden worden, waardoor de uitgaven aan ziektekosten stijgen.
- Door technologische ontwikkelingen kunnen patiënten langduriger behandeld worden, waardoor de uitgaven aan ziektekosten stijgen.

15 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- $\frac{90}{52,5} \times 100 = 171,4$ 1
- $\frac{171,4}{125,5} \times 100 = 136,6$

De uitgaven aan gezondheidszorg stijgen reëel met 36,6% 1

Opmerking

Een andere juiste manier van afronden ook goed rekenen.

16 maximumscore 3

De te beoordelen aspecten zijn correct uitgewerkt.

- Een voorbeeld van een juiste uitleg is:
Door het verhogen van het eigen risico moet de verzekerde een groter deel van de ziektekosten zelf betalen, waardoor deze in sterkere mate zal proberen deze kosten te beperken 1
- Voorbeelden van een juist antwoord zijn: 2
 - bepaalde soorten schade gedeeltelijk of geheel uitsluiten van vergoeding
Een voorbeeld van een juiste uitleg is:
Gezondheidsschade als gevolg van bijvoorbeeld alcoholgebruik of roekeloos gedrag wordt niet vergoed, waardoor mensen ertoe worden aangezet om dit soort gezondheidsschade te beperken.

of

- invoeren van een bonus-malussysteem
Een voorbeeld van een juiste uitleg is:
Een verzekerde hoeft minder premie te betalen naarmate deze minder claimt. Hierdoor wordt de verzekerde ertoe aangezet om gezondheidsrisico's te beperken.

Opgave 4

17 maximumscore 2

Voorbeelden van een juiste uitleg zijn:

- Door invoering van accijns op de consumptie van verzadigde vetten worden de maatschappelijke kosten (zoals kosten van behandeling van hart- en vaatziekten die de eigen bijdrage van de patiënt te boven gaan, deels) doorberekend aan de gebruiker.
- Door de accijns wordt de consumptie van verzadigde vetten duurder, waardoor de vraag afneemt en de maatschappelijke kosten (rond de behandeling van hart- en vaatziekten) verminderen.

Opmerking

Zonder vermelding van 'maatschappelijke kosten' geen scorepunten toekennen.

18 maximumscore 3

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- berekening nieuwe evenwichtsprijs: $2P - 8 = -P + 8 \rightarrow P = 5,33$ 1
- nieuwe evenwichtshoeveelheid: $Q = -5,33 + 8 \rightarrow Q = 2,67$ 1
- procentuele afname: $(2,67 - 4) / 4 \times 100\% = 33,3\%$ (afgerond)
(De doelstelling wordt dus bereikt) 1

19 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- accijns is € 2 1
- de hoeveelheid is met een derde afgenomen: van $Q = 4$ tot $Q = 2,67$
daarbij hoort een vraagprijs $P = -2,67 + 8 = 5,33$
de prijs stijgt met € 1,33 (€ 5,33 – € 4)
De accijns is doorberekend voor $\frac{1,33}{2} \times 100\% = 67\%$ 1

Opmerking

Een andere juiste manier van afronden ook goed rekenen.

20 maximumscore 2

grafiek 4

Opmerking

Uitsluitend 2 of 0 scorepunten toekennen.

Vraag	Antwoord	Scores
21	maximumscore 2	
	bij (1) minder	
	bij (2) steiler	
	bij (3) niet	
	indien drie juist	2
	indien twee juist	1
	indien minder dan twee juist	0

Opgave 5

22	maximumscore 2	
	Een voorbeeld van een juiste uitleg is:	
	• Afhankelijk van het consumentenvertrouwen stellen huishoudens hun consumptie bij	1
	• Als gevolg hiervan kan de productie (conjunctuur) veranderen	1
23	maximumscore 2	
	Een voorbeeld van een juiste uitleg is:	
	• In het geval van een neergaande conjunctuur neemt de werkloosheid toe, waardoor bij mensen inkomen wegvalt	1
	• Werkloosheidsuitkeringen vangen deze inkomensterugval (gedeeltelijk) op, waardoor de bestedingen minder sterk zullen afnemen	1
24	maximumscore 2	
	Een voorbeeld van een juiste uitleg is:	
	• Oplopende binnenlandse inflatie kan leiden tot verslechtering van de internationale concurrentiepositie	1
	• met als gevolg een afname van de export / toename van de import (en een verslechtering van het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans)	1
25	maximumscore 3	
	bij (1) uitgaven	
	bij (2) lopende rekening	
	bij (3) risico-avers gedrag	
	bij (4) reële	
	bij (5) daalt	
	indien vijf juist	3
	indien vier juist	2
	indien drie juist	1
	indien minder dan drie juist	0

Vraag	Antwoord	Scores
26	maximumscore 3	
	Een voorbeeld van een juiste uitleg is:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Beleggers zullen hun geld van Indiase (spaar)rekeningen halen en op spaarrekeningen in de VS zetten 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • De vraag naar dollars stijgt (Indiase roepies worden omgezet in Amerikaanse dollars) wat leidt tot een hogere wisselkoers van de dollar ten opzichte van de roepie 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Uit de VS geïmporteerd goud en gouden sieraden, geprijsd in roepies, worden hierdoor voor Indiase burgers duurder 	1

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste vijf kandidaten per examinator in het programma WOLF.

Zend de gegevens uiterlijk op 1 juni naar Cito.

De normering in het tweede tijdvak wordt mede gebaseerd op door kandidaten behaalde scores. Als het tweede tijdvak op uw school wordt afgenomen, zend dan ook van uw tweede-tijdvak-kandidaten de deelscores in met behulp van het programma WOLF.

economie havo

Centraal examen havo

Tijdvak 1

Correctievoorschrift

Aan de secretarissen van het eindexamen van de scholen voor havo

Bij het centraal examen economie havo:

Op **pagina 6**, bij **vraag 9** moet het volgende antwoord ook goed gerekend worden:

Een verschil van € 20.000 in inkomen (linker as) komt overeen met een verschil van 1,5 meter in lengte (rechter as).

$$\frac{20.000}{1,5} \times 7,09 = € 94.533.33$$

Opmerking

Het verschil met het eerste antwoord wordt veroorzaakt door afronding in de originele data.

Op **pagina 6**, bij **vraag 10** moet het bestaande antwoord

bij (1) 37
bij (2) schever
bij (3) later

indien drie juist	2
indien twee juist	1
indien minder dan twee juist	0

vervangen worden door:

• bij (1) 37	1
• bij (2) schever	1

Opmerking

Keuzemogelijkheid (3) komt te vervallen, aangezien het antwoord niet volledig eenduidig gegeven kan worden.

Opmerking op pagina 9 bij vraag 19 en vraag 20:

Er komt geen aanvulling op het correctievoorschrift bij deze vragen. De syllabus geeft in combinatie met het uitgangsmateriaal bij de betreffende vragen voldoende houvast.

Toelichting:

Vraag 19

- Volgens eindterm D1.4 moet de kandidaat in contexten kunnen herkennen en toepassen: 'factoren waardoor de vraag- en /of aanbodcurve kunnen veranderen'. Deze formulering behelst het bevragen van accijns als een factor die kostenverhogend werkt voor producenten, waardoor de aanbodlijn naar boven verschuift. Het begrip accijns wordt afdoende helder geïntroduceerd in de stam van de opgave.
- Bron 1 (botermarkt in Denemarken) geeft van de aanbodcurven voor - en na accijns de expliciete functies en het verloop. De hoogte van de accijns is helder af te lezen of te berekenen uit deze bron.

Vraag 20

- Onder domein A staat opgenomen dat de kandidaat in staat dient te zijn om oppervlaktes te arceren.

NB

- a. Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe in zowel de eigen toegekende scores als in de door de eerste corrector toegekende scores en meldt deze wijziging aan de eerste corrector. De tweede corrector vermeldt daarbij dat deze late wijziging een gevolg is van de aanvulling door het CvTE.
- b. Als eerste en tweede corrector al overeenstemming hebben bereikt over de scores van de kandidaten, past de eerste corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe en meldt de hierdoor ontstane wijziging in de scores aan de tweede corrector. De eerste corrector vermeldt daarbij dat deze late wijziging een gevolg is van de aanvulling door het CvTE.

Het CvTE is zich ervan bewust dat dit leidt tot enkele aanvullende handelingen van administratieve aard. Deze extra werkzaamheden zijn in het belang van een goede beoordeling van de kandidaten.

Ik verzoek u dit bericht door te geven aan de correctoren economie havo.

Het College voor Toetsen en Examens,
Namens deze, de voorzitter,

drs. P.J.J. Hendrikse